

Setkání Purkyně s Goethem ve Výmaru roku 1822

Ve dnech 11. a 12. prosince 1822 – tedy právě před 200 lety – se setkali ve Výmaru již proslulý básník Johann Wolfgang Goethe s dosud začínajícím vědcem Janem Evangelistou Purkyně. Co k tomuto setkání vedlo?

V r. 1822 končilo Purkyněovi čtyřleté asistentké místo v Anatomickém ústavu pražské univerzity. Tam nastoupil v lednu 1819, několik týdnů po promoci a úspěšné obhajobě disertační práce Příspěvky k poznání zraku ze subjektivního hlediska. Toužil se stát badatelem, hledat odpovědi na nezodpovězené otázky, proto hledal uplatnění na některé univerzitě. Ucházel se o umístění v Praze, pak v Pešti a ve Štýrském Hradci – vždy neúspěšně. Pomoc přináší nečekáný dopis z Berlína, v němž Jan Nepomuk Rust Purkyněovi oznamuje, že ve Vratislavi, tehdy ležící v Prusku, se uvolnilo místo profesora fyziologie, a vyzývá ho, ať se o něj uchází. Pokud tak učiní, slibuje mu svou podporu. J. N. Rust, rodák ze severní Moravy, studoval medicínu v Praze a ve Vídni, kde promoval, a odešel do Olomouce, pak do Lvova, a konečně ve Vídni působil jako primář očního oddělení a profesor chirurgie. V metropoli na Dunaji však nebyl spokojen, proto v r. 1815 přijal nabídku pruského krále a odešel do Berlína. Jako osobní lékař korunního prince a generál armády byl v Prusku vlivnou osobností. S pražskými spolužáky a profesory udržoval korespondenci. Od profesorů Ignáce Františka Fritze a Jana Ondřeje Wawrucha se dozvěděl o mladém, nadaném vědci Purkyněovi.

Purkyně opouští Prahu 30. září 1822 a spolu s bratry Janem Svatoplukem a Karlem Bořivojem Preslovými míří nejprve do Lipska, kde se koná 18.–23. října Sjezd německých lékařů a přírodopvců. Pak pokračuje do Berlína, aby se osobně představil na rozhodujících místech. Netuší, že jeho jméno v Berlíně již znají. Právě díky disertaci. Dostala se do rukou státnímu radovi Christophu Friedrichu Schultzovi a ten na ni upozornil svého přítele Goetha, který se optikou a zrakem zabýval spolu s otázkami barev. Básník si Purkyněovu disertaci opatřil ve frankfurtském knihkupectví a s velkým zaujetím ji začal studovat. Jeho zájem byl mimořádný, neboť si z Purkyněova textu zapsal poznámky a komentáře. Goethe opakovaně Schultzovi děkoval. Z Goethovy korespondence se zachovalo několik dopisů. Dne 31. prosince 1820 píše: „Za seznámení s Purkyněm děkuji co nejkrásněji, propracoval kapitolu dobře a své oči nešetřil.“ A 10. ledna 1821 pokračuje: „Na Purkyněovi pracuji pilně. Pořídil jsem si z něho již výtah.“ V listě z 10. března 1821

čteme: „Při této příležitosti opakuji své díky za seznámení s Purkyněm. Z výtahů z jeho knížky jsem připojil mnoho zkušeností, úvah, jež navazují a vedou dále.“ O studiu disertace píše i v dalších dopisech 20. dubna a 28. října. A konečně 12. června 1822 sděluje Schultzovi, že dokončil výtah z Purkyněovy práce s připojenými poznámkami, který je připraven vydat. Tento dopis si Schultz dobře pamatoval, když se mu v Berlíně osobně představil Purkyně, který navštívil postupně univerzitu, muzeum a ministerstvo.

Zmíněné místo ve Vratislavi se uvolnilo již v létě 1821 odchodem prof. Ernsta Daniela Bartelse do Marburgu. A univerzita navrhla na tuto pozici prof. Franze de Paula Guithuisena z Mnichova. Existovali i další uchazeči, ministr školství Karl von Stein zum Altenstein však s rozhodnutím nespěchal. Když se objevil další zájemce z univerzity v Jeně Karl Firedrich Heusinger, ministerstvo požádalo profesora anatomie v Berlíně Karla Asmunda Rudolphiho o posudek. Rudolphi úkol odkládal a až na urgenci posudek odesílá 23. října 1822. Připojuje poznámku, že si dovoluje ministerstvu připomenout muže, jehož jméno se již dříve objevilo mezi kandidáty, ale kterého až nyní měl možnost osobně poznat. Je to doktor Purkyně z Prahy, vzdělaný a duchaplný muž, který ve věku 35 let přednáší německy a latinsky. Rudolphi nemá pochybnosti, že jeho jmenování by Vratislavu přineslo jen čest. Kromě odpovědi na úřední žádost píše dopis přímo ministru Altensteinovi, datovaný 25. října. Sděluje mu zdvořile, co považuje za svou povinnost oznámit: doktor Purkyně, autor spisu o subjektivním vidění, dorazil do Berlína, a měl tedy možnost setkat se s ním v muzeu i ve svém domě. V rozhovorech o fyziologii, anatomii a patologii zjistil jeho hluboké znalosti. V každém případě by jím bylo místo ve Vratislavi velmi dobře obsazeno.

Schultz dopisem z 6. listopadu 1822 Goethovi oznamuje, že se Purkyně touží při zpáteční cestě přes Výmar do Prahy s Goethem setkat. Dále píše: „Setkání s ním bude pro vás velmi zajímavé. Já jsem se od něho mnohému naučil, on mnohému ode mě. Nalezl jsem v něm mladého muže zcela oddaného svému oboru, který je schopen mé zkušenosti s viděním využít a dále rozvíjet.“ Ministerstvo 23. listopadu vyzva-

- 1 Jan Evangelista Purkyně – přírodovědec, který po celý život psal básně.
- 2 Johann Wolfgang Goethe – básník, který se zabýval i přírodními vědami.
- 3 Goethův letní dům ve Výmaru, kde básník obklopen přírodou rád tvořil.
- 4 Pohled na Karlovy Vary kolem r. 1800

lo Purkyněho, který byl ještě v Berlíně, aby podal žádost přímo ministerstvu. Když Purkyně výzvu obdržel, byl ministr Altenstein zřejmě již rozhodnut ho jmenovat. To plyne z dopisu, který Schultz posílá Goethovi 27. listopadu 1822 a v němž oznamuje: „Purkyně po osmi týdnech čekání dosáhl svého cíle.“

Goethe se zájmem očekával hosta z Čech, země, kterou dobře znal a opakovaně navštěvoval. Hranice českého království poprvé překročil v červenci 1785 na cestě do Karlových Varů, kam odjíždí na radu lékařů obnovit své zdraví. Lázeňské město ho zaujalo stejně jako malebné okolí a obdivoval gejzír vířidelního pramene. Zajímal se i o vznik lázní a tak se seznámil s objevitelem horkých léčebných pramenů a zakladatelem lázní Karlem IV. Od něho pokračoval k Václavu IV., Janu Husovi, náboženským bojům a třicetileté válce. Jeho zájem o dějiny Čech byl trvalý. Četl Hájkovu kroniku v německém překladu, znal historický spis Bohuslava Balbína, Pavla Stránského, dokonce i Historia Bohemica Eneáše Sylvia, pozdějšího papeže Pia II. Pověsti o dívčí válce ho inspirovaly k napsání textu Amazonky v Čechách. Během svých pobytů se seznámil a sblížil také s několika obyvateli českého království. Dne 20. září 1822 odpovídá Johannu Friedrichu Roschlitzovi, který se o Čechách vyjádřil s malým pochopením: „I já jsem byl v létě zase v Čechách a našel jsem tam své staré přátele a lásky; našel další a cítil jsem se v tomto prostředí velmi příjemně.“

Goethův zájem o geologii a mineralogii ho sblížil s hrabětem Kašparem Šternberkem, jehož jméno se v básnickové deníku objevuje poprvé v dubnu 1820. Zaznamenává rozhovor se zahradníkem Václavem Skalníkem, budovatelem parku ve Šternberkově zámku Březina, který vyprávěl o „podzemním palmovém háji“ (Florae Subterraneae) v uhelných dolech na Šternberském panství. Goetha poznámka za-

ujala a dopisem požádal hraběte o vzorky z tohoto zuhelnatělého pralesa. Šternberk mu vyhověl a pozval ho na zámek. V létě 1822 bydleli oba pánové v Mariánských Lázních v téměř hotelu, společně jídali i vyráželi na výlety do okolí. Jejich společným zájmem byly „kameny“, večery trávili v diskuzích o mineralogii. Šternberk později napsal: „Goethe vlastně měl být přírodovědcem, činnost básnická, jak se zdá, jeho ducha jen odváděla.“

Prostřednictvím hraběcí rodiny Černínů se Goethe poznal v r. 1818 v Karlových Varech s Josefem Dobrovským. Tématem rozhovoru básníka s otcem slavistiky byla stará česká literatura i vznikající pražské Vlastenecké muzeum. Hovor se stočil i na Jenský kodex, který Goethe dobře znal a v deníku se o něm zmínil jako o „českém rukopisu s obrázky“. Dobrovský se s kódelem seznámil v Jeně při cestě do Švédska a požádal Goetha o jeho popis a kopie několika ilustrací – slepého Žižku v čele vojáka, obraz husitské bohoslužby, Husa jako kazatele i jeho upálení. Goethe vyhověl a vděčný Dobrovský mu zaslal své Dějiny českého jazyka a starší literatury, vydané v němčině. Goethe o Dobrovském píše ve své recenzi v Muzejníku – časopisu vydávaném Vlasteneckým muzeem v českém i německém jazyce: „Ať zasáhne kdekoli, vždy se projeví jako mistr.“

Další z významných mužů z Čech, kterého Goethe poznal, byl hudebník a skladatel Václav Jan Tomášek. Ten zhudebnil Goethovy verše skladbou pro zpěv s doprovodem klavíru. Skladbu básníkovi zaslal a po dvou letech se setkali v Chebu. Na soukromém hudebním večírku v přítomnosti přátel Tomášek zahrál a zazpíval několik zhudebněných básní, poté s ním Goethe povečeřel U Zlatého slunce.

Goethe, pravidelný host západočeských lázní, projevoval velkou touhu vidět Prahu, o níž napsal: „Prastaré, velké, nápadně položené hlavní město, které po mnoha stoletích nebezpečných zvratů osudu stále ještě existuje, dílem rozbité, dílem znovu vystavěné, zalidňované, vylidňované, vždy znovu vzkvétající k životu a v novějších časech se svými předměstími radostně se rozpínající do kraje.“ V dopise příteli Karlu Ludwigu Woltmannovi v r. 1815 píše, že je nepřipustné, že ještě Prahu nenavštívil.

Vyžádal si plán města na plátně, na kterém se seznámil s pamětihodnostmi. Návštěva se však nikdy neuskutečnila.

Karlovarské vířidlo přivedlo Goetha k zájmu o vznik horkých pramenů a složení hornin, z nichž vyvěrají. Jeho hluboký zájem dokazuje, že v r. 1820 ve Výmaru vydává spisek K geologii, zvláště české (Zur Geologie, besonders der Böhmischen). Komorní hůrku – vyhlasou sopku v blízkosti Chebu – navštěvuje opakovaně (viz např. Živa 2011, 6: LXXXIX–XCI).

Goethe v období let 1785–1823 navštívil Čechy 17krát a strávil v západočeských lázních celkem tři roky a 11 dní. V posledních dnech r. 1822 měl tedy básník osobně poznat dalšího pozoruhodného muže z Čech, tentokrát mladého vědce. Purkyně dorazil do Výmaru 11. prosince. S Goethem strávil den příjezdu odpoledne a večer byl pozván na večeři. Na druhý den poobědval s Goethovým synem Augustem, jeho chotí Ottilií, domácím lékařem Vilémem Rehbeinem a Ulrikou von Levetzow, odpoledne ho Ottilie provedla po Výmaru a večer byl věnován rozhovorům s hostitelem.

Co bylo předmětem rozhovorů, přibližuje Goethův deník, kde je ke dni 11. prosince 1822 uvedeno: „Po obědě profesor Purkyně přišel i večer a zdržel se u stolu.“

Z Berlína přivezl ektopická skla a rovněž přístroj k elektromagnetickým pokusům.“ Další informaci nalzáme v Goethově stati K přírodě vůbec (1824). Goethe nazývá Purkyněho pozoruhodným badatelem naší doby, který mu „důvtipným zařízením na skleněné tabulce zachytil a laskavě předvedl tkáň plavuně“. Purkyně ho tedy seznámil s akustickými pokusy z doby svých studií, Chladniho zvukovými obrazy. Jde o geometrické obrazce, jež vzniknou, když se vodorovně upevněná deska rozkmitá tónem určité frekvence a sypká hmota, která desku pokrývá, se na uzlových liniích seřadí a vytvoří kresbu. Je-li deska pokryta tenkou vrstvou kapaliny, vzniknou stejné obrazce, které však dozněním zvuku zmizí. Purkyněovi se podařilo tento prchavý jev na deskách zachytit. Používal prášky různých barev a k jejich fixaci sloužil kopálový lak.

Rozhovory se nepochybně nevyhly ani otázce zraku a barev, neboť ta byla oblíbeným Goethovým tématem, o němž psal v Nauce o barvách – Farbenlehre (1809). Tento spis znal dobře i Purkyně a jeho myšlenky ve své disertaci rozváděl. V disertaci však neuvedl Goethovo jméno, což vyvolalo básníkovu roztrpčenost. O tom se Purkyně dozvěděl a večer ve Výmaru byl příležitostí vše vysvětlit, což se podařilo. Goethe pochopil, proč ho začínající vědec necitoval. Věděl, že pro odmítavé stanovisko k Newtonovým názorům se autoři vyhýbají jeho dílo citovat z obavy, že by si tím uškodili u vědeckého světa.

Purkyně se vrací do Prahy přes Jenu s doporučujícím dopisem pro Goethova přítele Karla Ludwiga von Knebela. Dva dny po odjezdu píše o něm Goethe Knebelovi: „Shledávám v něm uvažujícího z podstaty vysoce vzdělaného muže. Skoro bych si byl přál zdržet jej ještě na několik dnů, pozorovat jeho ohromnou věrnost k sobě samému a nahlédnout jeho vnitřní bytí a důsledně velmi svěbytné počínání, to by bylo velmi cenné.“

Purkyně po návratu domů píše Goethovi až 7. února 1823: „Od 18. prosince jsem v Praze a velmi lituji, že jsem mohl jen tak krátce užít potěšení z Vaší osobní přítomnosti.“ Dále vysvětluje, proč nepsal dříve – věnoval se fyzikálním pokusům o zvukových vlnách, věděl, že podobnými se zabývá i Goethe. Purkyně chtěl dosáhnout

nových výsledků, a proto připojuje sklíčka a lístky, které jsou výsledkem jeho posledních pokusů. V těchto pokusech chce pokračovat i v budoucnu za lepších podmínek. Pak pokračuje: „S Vaší naukou o barvách jsem se seznámil hned v prvních letech svého lékařského studia. Již tenkrát jsem se rozhodl uskutečnit přání Vašeho ctihodného stáří a rozšířit fyziologickou část nauky o barvách, k níž jsem měl tehdy několik pozoruhodných pozorování.“ V další části dopisu Purkyně připomíná některé své uveřejněné pokusy o subjektivní oblasti, které prováděl na sobě – o pocitu oškřivosti po požití emetinu a ipecacuanhy a dále o závratí. List končí: „S přátelským pozdravem všem, v jejichž společnosti jsem mohl Vaší přítomnosti užít: zejména panu synovi, paní Ottilii a slečně Ulrice.“

U stolu 12. prosince tehdy zasedli Goethův syn August, Ottilie, V. Rehbein a Ulrika von Levetzow. Kdo byla tato žena přítomna obědu v kruhu rodinném? Ulrika byla vnučkou Goethova přítele z mladých let prožítých na Lipské univerzitě Johanna von Brösigke. Goethe držel malou Ulriku v náručí již před 15 lety, nyní se s ní opět setkává v červenci 1821, kdy přijíždí do Mariánských Lázní. Přijal pozvání hraběte Františka Klebelsberga, v jehož domě bydlela Ulrika se svými sestrami Amálií a Bertou a matkou Amálií von Levetzow, dcerou von Brösigke. Ulrika byla ze sester nejstarší a ve věku 17 let byla považována za dospělou, proto dostala za úkol se Goethovi společensky věnovat. Provázela básníka na procházkách, sedávala s ním na lavičce před domem a zvala ho na večírky s přítelkyněmi. Goethe jí nosil čokoládu, květiny, knížky, zajímavé kameny – minerály, které našel v okolí lázní. Ulrika byla skromná, laskavá, přívětivá, veselá a srdce sedmdesátiletého básníka se rozhořelo jako srdce mladíka. V létě 1823 Goethe, když všichni byli opět v Mariánských Lázních, požádá o ruku Ulriky v dopise adresovaném její matce. Věcná a střízlivá žena, vědoma si všech dlouhodobých následků takového svazku, se taktně souhlasu vyhne. Zklamán básník odjíždí a ještě v dostavníku píše první verše své Elegie z Mariánských Lázní. Ulrika pak prožila život na rodinném zámku v Třebívlici v severních Čechách. Nikdy se neprovdala. Jako zámecká paní, zbožná a oblíbená pro svou dobročinnost, trávila čas hrou na spinet, sbíráním mědirytin, budováním herbáře, chovem psů, ráda hrála kulečnick. Podporovala těžbu českých granátů, které se v okolí zámku bohatě vyskytovaly. České granáty byly minerály, které si Goethe zvláště oblíbil. K 95. narozeninám obdržela Ulrika záplavu blahopřání. Zemřela 13. listopadu 1899.

V r. 1825 Purkyně jako profesor ve Vratislavi vydává spisek *Nové příspěvky ke znalosti vidění z hlediska subjektivního*. Práci věnoval Goethovi na důkaz své úcty a vážnosti. Je datovaná 27. listopadu 1825 a první slova zní: „Jeho Excelenci, panu Johannu Wolfgangu Goethovi. Přicházím také já s malým dárkem mezi velkým množstvím darů, které jsou přinášeny z pocitu vděčnosti a povinnosti holdu k Vaší Excelenci.“ Končí slovy: „Přijměte tento hold, velký mužů, od jednoho z Vašich nejmenších, ale nejpřímnějších ctitelů.“ Goethe

5 Penzion U Tří mouřeninů v Karlových Varech, kde Goethe bydlíval, současný stav. V pamětní desce na průčelí domu je Goethův výrok, že jsou tři města, kde by chtěl žít – Výmar, Karlovy Vary a Řím. Všechny obr. z archivu autora

odpověděl vřele: „Laskavá zásilka Vašeho blahorodí mi byla opět nadmíru příjemnou.“ Dopis končí větou: „Mám radost z Vašeho čistého, jasného, živoucího postupu a blahořečím mládeži, která Vám bude povinna díkem za stejné vzdělání. Těšte se z krásného a vzácného daru volného, nezkaleného přímého nazírání na vnitřní i vnější přírodu a zachovejte mne v blahovolné paměti.“

Jediný Goethův dopis – na list z února 1823 básník neodpověděl, neboť byl měsíc vážně nemocen – měl Purkyně ve velké úctě, byl zasklený a zarámovaný vyvěšen v Purkyněově pracovně. Bohužel se nezachoval. Tato neuvěřitelná ztráta souvisí s osudy Purkyněovy pozůstalosti. Rozsáhlou korespondenci uchovával jeho starší syn Emanuel, profesor lesnické školy v Bělé pod Bezdězem. Mladší syn Karel zemřel dříve než otec. Po Emanuelově náhlé a nečekané smrti jeho manželka Emílie zřejmě nechápala význam několika stovek dopisů od významných vědců z celé Evropy. Považovala je pouze za množství papírů a přenechala je k použití na kornouty místnímu kupci. Občan Bělé Jan Šimek našťásti korespondenci zachránil tím, že odkoupil 600 dopisů a v r. 1883 je předal muzeu. Část korespondence se však přesto rozptýlila, neboť dalších 20 dopisů od významných osobností 19. století věnovala muzeu slečna Karla Zeislová, učitelka, která bydlela v domě zmíněného kupce. Pokud jde o významný Goethův dopis, purkyňovský badatel Vladimír Kruta uvádí, že Růžena Pokorná Purkyňová mu vyprávěla, že po smrti Emanuela získala Goethův dopis jistá učitelka z Bělé. Ta z něho vystříhla Goethův podpis, který založila do svého památníku, a zbytek listu zahodila. Naštěstí text tohoto dopisu z 18. března 1826 známe, neboť v Goethově muzeu ve Výmaru se zachoval koncept. Byl psán rukou Goethova sekretáře podle básníkovy diktátu a datován 23. února. Goethe pak vlastní rukou v konceptu provedl několik úprav a datum opravil na 18. března.

V purkyňovské literatuře se opakovaně vyskytuje tvrzení, že profesorské místo ve Vratislavi získal Purkyně Goethovou zásluhou. Pro to však nejsou žádné písemné doklady. Purkyňova návštěva ve Výmaru následovala až po jeho pobytu v Berlíně, jež strávil rozhovory s prof. Rudolphim, který jej vřele doporučil ministerstvu. Návštěva u Goetha však neobyčejně posílila Purkyňovu prestiž. Údaje o Goethově podpoře vznikly z Purkyňovy věty v jeho vzpomínkách *Podrobné zprávy o mojich starších i novějších literárních, zvláště přírodních pracích*. Článek vyšel v *Živě* 1857, 2: 147–157, a o své disertační práci týkající se poznání zraku se subjektivního pohledu píše: „Spis tento byl pro šťastnou pouť mého živobytí rozhodující. Otevřev jako nový svět badatelům přírody, získal mi přízeň a pokrovitelství Góthovo tehdejších podobnými studii se bavícího, na výši své slávy postaveného, což mi nemálo usnadnilo další pokroky v životě společenském.“

Dalším podkladem pro tvrzení o Goethově zásluze byl Purkyňův životopis z pera Sofie Podlipské, choti Purkyňova kolegy a přítele Josefa Podlipského. Rok po Purkyňově smrti vydala v časopise *Osvěta* text *Životní nástin Purkyňův*. Podle vlastních slov se k tomu Podlipská rozhodla „abych pověděla jiným, jak si se mi jevil, jak jsem tě poznala a pochopila“. O setkání obou mužů píše: „Co snaživý mladý muž sešel se Purkyně se starým Goethem, o kterém je známo, že si všiml našeho probouzejícího se žití, že přeložil pěkně některé básně Královédvorského rukopisu do němčiny, že navštívil Prahu a naše mladistvé tehdejší muzeum. Purkyně meškal týden ve Výmaru, kde seznal tehdejšího německého rozkvět umělecký. Goethe mu dal odporučující list do Berlína ku slavnému fyziologovi Rudolphimu. V dceři tohoto učence seznal Purkyně svou budoucí chot.“

Citované řádky bohužel obsahují několik nepřesností a omylů. Purkyně neprožil ve Výmaru celý týden, nýbrž jen dva dny, Goethe nenavštívil Prahu ani Národní muzeum, a především nedal Purkyňovi doporučující list k Rudolphimu. Pravda je, že po několika letech se skutečně Julie Rudolphiová stala Purkyňovou manželkou. A pokud jde o údajný překlad českých básní Goethem, šlo o báseň *Kytice* z rukopisu Královédvorského. Celý německý překlad rukopisů Goethovi v r. 1819 zaslal Kašpar Šternberk. Goetha zaujala především *Kytice* a její verše volně přebásnil. Purkyně přijel do Výmaru z Berlína ve dnech, kdy již o jeho jmenování profesorem bylo rozhodnuto. Pověst o Goethově přímluvě také vyvrací V. Kruta: „Rozbor zachovaného dokladu ukazuje jasně, že rozhodující vliv na jmenování mělo doporučení C. A. Rudolphiho.“

Purkyně na dny prožité ve Výmaru často vzpomínal a rád o setkání s básníkem vyprávěl. Miloval Goethovy verše a několik jeho básní přeložil. Měl literární nadání, již jako novic piaristického řádu se r. 1804 podepisuje pod svou veršovanou ódu Jan Purkyně – básník. Po celý život psal básně, epigramy, překládal. Jeho poslední překlad Goethových veršů uveřejnil časopis *Květy* v srpnu 1869 v čísle, kde na první straně čteme, že Purkyně 28. července zemřel.

Použitá literatura uvedena na webu *Živy*.